

Ks. JACEK FRONIEWSKI*

**TEOLOGICZNE ZNACZENIE WKŁADU
MAXA THURIANA W PRZYGOTOWANIE
DOKUMENTU Z LIMY (BEM)
W ZAKRESIE EUCHARYSTYCZNEGO
CHARAKTERU ANAMNEZY
(Z POZYCJI 30 LAT RECEPCJI DOKUMENTU)**

W tym roku minęło 30 lat od jednego z najważniejszych wydarzeń w historii ruchu ekumenicznego, kiedy to podczas sesji plenarnej w Limie, odbywającej się w dniach 2–16 stycznia 1982 roku, Komisja „Wiara i Ustrój” (Faith and Order) Światowej Rady Kościołów przyjęła dokument „Baptism, Eucharist and Ministry” (BEM), czyli tzw. *Dokument z Limy*. Ranga tego bezprecedensowego ekumenicznego uzgodnienia, nazywanego kamieniem milowym ekumenizmu czy też „cudem z Limy”, bierze się stąd, że była to pierwsza w dziejach tak wszechstronna próba zbliżenia stanowisk wszystkich tradycji chrześcijańskich¹. BEM jest syntezą 50-letnich prac Komisji „Wiara i Ustrój” nad uzgodnieniem, które prowadziłyby do wspólnoty eucharystycznej podzielonych chrześcijan na tak szerokiej płaszczyźnie dialogu, jaką reprezentuje Światowa Rada Kościołów i w tym kontekście jest szczególnym osiągnięciem ekumenicznym w sensie imponującej drogi, jaką pokonano, by uzyskać zaskakująco daleko idącą zgodę przedstawicieli tak wielu różnych Kościołów, podzielonych przecież dotąd znacząco historycznymi i teologicznymi kontrowersjami. Teologicznie najistotniejszą konwergencją w tym do-

* Ks. dr Jacek Froniewski – doktor teologii.

¹ A. SKOWRONEK, *Z ekumenią w XXI wiek*, „Życie Duchowe” 10 (4)1997, s. 19; S.C. Napiórkowski, *Czego nauczyły nas dialogi ekumeniczne?*, w: *Ekumeniczna odpowiedzialność na początku trzeciego tysiąclecia*, red. L. Górka, S. Pawłowski, Lublin 2003, s. 156.

kumencie uzyskano w zakresie Eucharystii, a jej głównym współtwórcą był Max Thurian, który do prac Komisji nad tym uzgodnieniem, już na początku lat 70. wprowadził wypracowaną w teologii koncepcję biblijnie pojmowanego pojęcia pamiętki (anamnezy). Nakreślona przez niego anamnetyczna perspektywa rozwiązania problemu ofiarniczego charakteru Eucharystii otworzyła nowy potencjał możliwości szukania zbliżenia ekumenicznego w tej kwestii i stała się źródłem sukcesu *Dokumentu z Limy*. Swoistej anamnezie teologicznej tego zagadnienia ma służyć niniejszy przyczynek, będący próbą przypomnienia pewnego wycinka ogromnego dorobku Maxa Thuriana, nadal mało znanego Polsce, a jednocześnie jest to zachęta do odnowy głębszej recepcji *Dokumentu z Limy*, który – po pierwszej fali entuzjastycznego przyjęcia – obecnie może nie zawsze i nie przez wszystkich ekumenistów jest zgłębiany i doceniany.

1. Postać i dorobek Maxa Thuriana

Max Thurian to teolog o niezwyklej drodze życiowej i koniecznie należy ją przybliżyć, by naświetlić tło jego poszukiwań i zrozumieć ich znaczenie teologiczne. Urodził się 16 sierpnia 1921 r. w rodzinie protestanckiej w Genewie. Tam też odbył studia teologiczne i został pastorem Kościoła reformowanego. W roku 1942 poznał Rogera Schutza – założyciela Wspólnoty z Taizé, do którego się przyłączył, stając się jednym z pierwszych siedmiu braci tej wspólnoty, która jako swój podstawowy charyzmat uznaje poszukiwanie jedności wśród podzielonych chrześcijan. Brat Max przez długie lata był subprzeorem Wspólnoty z Taizé i wywarł na nią znaczący wpływ teologiczno-duchowy. Od początku życia w Taizé poświęcił się badaniom teologicznym oraz liturgicznym i rozpoczął współpracę na polu ekumenicznym z działającą we Francji Grupą z Dombes oraz Światową Radą Kościołów w Genewie, gdzie z czasem stał się jednym z głównych teologów dialogu ekumenicznego. Papież Jan XXIII zaprosił braci Rogera i Maxa do udziału w obradach Soboru Watykańskiego II w charakterze obserwatorów, a Paweł VI powołał brata Maxa jako obserwatora do posoborowej Rady Liturgicznej (*Consilium*). W roku 1970 Max Thurian włączył się w prace teologiczne Komisji „Wiara i Ustrój” przy Światowej Radzie Kościołów, a od r. 1979 został przewodniczącym stałej Komisji redakcyjnej ostatecznej wersji *Dokumentu z Limy* (BEM), a także autorem „Liturgii z Limy”, dołączonej do tego dokumentu. 3 maja 1987 roku w Neapolu, gdzie był wykładowcą na Wydziale Teologicznym, ku konsternacji wszystkich, zarówno ze strony protestanckiej, jak i katolickiej oraz samej Wspólnoty z Taizé, w wieku 66 lat przyjął święcenia kapłańskie w Kościele katolickim. Swoją decyzję tłumaczył efektem wieloletniej drogi osobistych poszukiwań duchowych, teologicznych i liturgicznych oraz doświadczeń z dialogu ekumeniczne-

go² – jak sam pisał o tym do przyjaciół z Grupy z Dombes: „Od dawna w głębi duszy czuję się katolikiem”. W roku 1992 papież Jan Paweł II mianował go członkiem watykańskiej Międzynarodowej Komisji Teologicznej i konsultorem Kongregacji ds. Duchowieństwa. Zmarł 15 sierpnia 1996 r. w Genewie, a pochowany został w Taizé przy starym kościółku romańskim, gdzie spoczywają inni bracia Wspólnoty³.

Ogromny dorobek teologiczny brata Maxa Thuriana⁴ już za jego życia doczekał się ciekawych opracowań⁵. Na język polski przetłumaczone zostały zaledwie trzy pozycje tego autora: *O Eucharystii i modlitwie*⁶, *Maryja Matka Pana*⁷, *Tożsamość kapłana*⁸. Spuściznę Teologa z Taizé można zasadniczo podzielić na dwie części, powiązane z etapami jego biografii teologicznej. W latach 50. i 60. napisał wiele ważnych prac zmierzających do pogłębienia istotnych kwestii ekumenicznych, zwłaszcza dotyczących rozumienia poszczególnych sakramentów, co miało pomóc w poszukiwaniu płaszczyzny wzajemnego zrozumienia pomiędzy podzielonymi Kościołami. Od roku 1970 zdecydowana większość jego publikacji jest bezpośrednim wynikiem zaangażowania w przygotowanie *Dokumentu z Limy*, a następnie z jego recepcją. Patrząc z dzisiejszej perspektywy bezwzględnie najważniejszym dziełem Thuriana jest wydana po raz pierwszy w 1959 r. *L'eucharistie. Mémorial du Seigneur. Sacrifice d'action de grâce et d'intercession*. Książkę tę należy uznać już za klasyczną pozycję XX-wiecznej teologii, gdyż pomimo upływu ponad 50 lat, do dziś docenia się jej nowatorski

² Jako pewne teologiczne podsumowanie tych poszukiwań można uznać wydaną przez Thuriana we Włoszech w 1993 r. książkę *L'identità del sacerdote* (wyd. polskie *Tożsamość kapłana*, Kraków 1996).

³ M. HARDT, *Thurian Max*, w: *Personenlexikon Ökumene*, wyd. J. Ernesti, W. Thönnissen, Freiburg i. Br. 2010, s. 225-226 (tu także bibliografia w j. niem.); J.-C. ESCAFFIT, M. RASIWALA, *Historia Taizé*, Warszawa 2009, s. 26, 31-32, 34, 36, 42-43, 52-53, 61, 130-132; M. JAWORSKI, *O autorze i jego dziele*, w: M. Thurian, *O Eucharystii i modlitwie*, Kraków 1987, s. 5-7.

⁴ Istnieje pewien problem bibliograficzny w przypadku Maxa Thuriana, gdyż część jego publikacji była wydawana – jak to zazwyczaj czynią bracia z Taizé – nie pod jego nazwiskiem, ale sygnowana jako F. Max de Taizé, czyli brat (*frère*) Max z Taizé.

⁵ Przede wszystkim bardzo systematyczne opracowanie teologii Thuriana ze szczególną bibliografią wszystkich jego publikacji, ale tylko do 1970 r. – H. FOX, *Die Theologie Max Thurians*, Trier 1971. W miarę pełne zestawienie najważniejszych publikacji książkowych Thuriana można też znaleźć na stronie polskiej Wikipedii: http://pl.wikipedia.org/wiki/Max_Thurian (dostęp: 23.05.2012).

⁶ M. THURIAN, *O Eucharystii i modlitwie*, Kraków 1987 – w istocie są to w oryginale francuskim dwie pozycje: *L'homme moderne et la vie spirituelle*, Taizé 1970 oraz *Le mystère de l'eucharistie. Une approche oecuménique*, Taizé 1981.

⁷ Tenże, *Maryja Matka Pana. Figura Kościoła*, Warszawa 1990 – org. fr. *Marie. Mère du Seigneur. Figure de l'Eglise*, Taizé 1963.

⁸ Zob. przypis 2.

wkład i jest stale cytowana, jako przełomowy punkt odniesienia w fundamentalnych pracach z zakresu teologii Eucharystii, zwłaszcza w kontekście ekumenicznym⁹. W dorobku Thuriana mamy jeszcze dwie późniejsze książki¹⁰ poświęcone Eucharystii: *Une seule eucharistie* (1973) i *Le mystère de l'eucharistie. Une approche oecuménique* (1981) [wyd. polskie *O Eucharystii i modlitwie*, 1987], ale zasadniczo streszczają one podstawowe tezy *L'eucharistie*, jedynie nieco bardziej bezpośrednio umieszczając je w kontekście dialogu ekumenicznego. Istotą trwałej wartości dzieła Thuriana jest wnikliwe ukazanie znaczenia biblijnego pojęcia pamiątki (hebr. *zikkaron*, gr. *anamnesis*) jako kluczowego dla teologicznej interpretacji Eucharystii.

2. Eucharystia jako pamiątka w ujęciu M. Thuriana

Punktem wyjścia poszukiwań Thuriana dla zrozumienia pojęcia 'pamiątka' w odniesieniu do Eucharystii jest zapis polecenia Jezusa: „To czyńcie na moją pamiątkę (*anamnesis*)”, który znajdujemy dwukrotnie w Nowym Testamencie (Łk 22, 19; 1 Kor 11, 24-25). Słowo pamiątka, użyte w tłumaczeniach Biblii oraz w liturgii, w językach europejskich (łac. *memoriale*, ang. *memorial*, fr. *mémorial*, niem. *Gedächtnis*) przez swoje konotacje etymologiczne z wyrazami oznaczającymi tylko bierne wspomnianie oddaje tu w niewielkim stopniu zakres znaczeniowy oryginalnego, nowotestamentalnego zastosowania greckiego wyrazu *anamnesis*¹¹. Termin pamiątka został też „obciążony”

⁹ Zob. J. RATZINGER, *Sakrament i misterium. Teologia liturgii*, Kraków 2011, s. 78; B. SESBOÜÉ, *Invitation à croire. Des sacrements crédibles et désirables*, Paris 2009, s. 158-161; tenże, *Pour une théologie oecuménique. Église et sacrements. Eucharistie et ministères. La Vierge Marie*, Paris 1990, s. 239; L. LIES, *Eucharistie in ökumenischer Verantwortung*, Graz-Wien-Köln 1996, s. 43-44; H. VORGRIMLER, *Sakramententheologie*, Düsseldorf 1992³, s. 215-216; A. GERKEN, *Teologia Eucharystii*, Warszawa 1977, s. 185-187; F-X. DURRWELL, *Eucharystia sakrament paschalny*, Warszawa 1987, s. 26, przypis 23 – gdzie autor ten stwierdza nawet, że książka ta z pojęcia pamiątki „wydobyła maksimum światła do interpretacji Eucharystii”. Podobne opinie wybitnych biblistów: H. SCHÜRMAN, *Anamnese als kirchlicher Basisvorgang*, w: *Communio Sanctorum. Einheit der Christen – Einheit der Kirche*, wyd. J. Schreiner, K. Wittstadt, Würzburg 1988, s. 99, przypis 3; X. LÉON-DUFOUR, *Abendmahl und Abschiedsrede im Neuen Testament*, Stuttgart 1983, s. 137, przypis 2.

¹⁰ Trzeba tu także pamiętać o jego licznych artykułach w tym zakresie publikowanych zwłaszcza przy okazji prac nad BEM w Komisji „Wiara i Ustrój” oraz wspomnieć pozycję zbiorową M. THURIAN, J. KLINGER, J. DE BACIOCCHI, *Vers l'Intercommunion*, Tours 1970.

¹¹ D.E. STERN, *Remembering and Redemption*, w: *Rediscovering the Eucharist*, wyd. R. Kereszty, New York/Mahwah 2003, s. 2: „This Greek word is practically untranslatable in English. ‘Memorial’, ‘commemoration’, ‘remembrance’ all suggest a recollection of the past, whereas *anamnesis* means making present an object or person from the past.

teologicznie w okresie Reformacji, gdy wszyscy reformatorzy zasadniczo rozumieli pamiątkę z nakazu ustanowienia Eucharystii w znaczeniu czysto memoratywnym, a dla Zwingliego wręcz ofiara i pamiątka wykluczały się wzajemnie: pamiątka nie może być ofiarą, a ofiara nie jest pamiątką¹². Stąd Sobór Trydencki zareagował sformułowaniem kanonu 3 dołączonego do dekretu z sesji XXII, który potępia pogląd, że „ofiara Mszy św. jest (...) jedynie prostym wspomnieniem (*nudam commemorationem*) ofiary dokonanej na krzyżu”¹³. Autor *L'eucharistie* zdaje sobie sprawę z tych ograniczeń, ale broni używania terminu pamiątka (fr. *mémorial*), uważając, że mimo swoich niedoskonałości związanych z odniesieniami etymologicznymi (pamiątka w znaczeniu *souvenir*), lepiej niż słowo anamneza jako „techniczne” pojęcie z języka liturgii, oddaje on szeroką rzeczywistość biblijną hebrajskiego słowa *zikkaron*¹⁴, bo w istocie to dopiero wypełnianie przez Kościół Jezusowego nakazu owej *anamnesis* w akcie liturgicznym sprawowania Wieczery Pańskiej nadało terminowi anamneza w grece zupełnie nowe znaczenie pamiątki liturgicznej, rozumianej tak, jak kultyczna pamiątka (*zikkaron*) przeżywana w liturgii Paschy żydowskiej¹⁵.

Thurian w swoich badaniach nad pojęciem pamiątki w Biblii oparł się przede wszystkim na wcześniejszych wynikach egzegetycznych poszukiwań wybitnego luterańskiego biblisty Joachima Jeremiasa, zawartych w jego kla-

Sometimes the term ‘reactualization’ has been used to indicate the force of *anamnesis*”. Podobną opinię wyraża M. ROSIK, *Pierwszy List do Koryntian. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Częstochowa 2009, s. 368: „Greckie *anamnesis*, oddające hebrajski termin *zikkaron*, należałoby przetłumaczyć jako *uobecnienie*. Pamiątka bowiem odsyła do przeszłości, *uobecnienie* natomiast czyni dawne wydarzenia obecnymi w teraźniejszości, a taki jest właśnie sens słów Chrystusa...”

¹² Por. M. THURIAN, *O Eucharystii...*, dz. cyt., s. 39-40, 48-49, 58-59, 61-62; G. HUNSINGER, *The Eucharist and Ecumenism*, Cambridge – New York 2008, s. 99-100; P. JASKÓŁA, *Symboliczne rozumienie Wieczery Pańskiej według Ulricha Zwingliego*, w: *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w perspektywie ekumenicznej*, red. L. Górka, Warszawa 2005, s. 131-140; tenże, *Reformacyjne wątpliwości w nauce o Eucharystii*, w: *Wspólna Eucharystia – cel ekumenii*, red. P. Jaskóła, R. Porada, Opole 2005, s. 58.

¹³ Zob. BF 331; DH 1753.

¹⁴ M. THURIAN, *L'eucharistie. Mémorial du Seigneur. Sacrifice d'action de grâce et d'intercession*, Neuchâtel 1963², s. 26; tenże, *O Eucharystii...*, dz. cyt., s. 20; F. MAX DE TAIZÉ, *Une seule eucharistie*, Taizé 1973, s. 15-17, gdzie m.in. pisze: „Jésus ne peut avoir voulu dire simplement: «Faites la cène pour vous souvenir de moi»”. Por. H. SCHÜR-MANN, dz. cyt., s. 97-99; M. ROSIK, *Ciało za nas wydane*, „Życie Duchowe” Wiosna 70/2012, s. 12 – „Semicka idea pamiętania i wspomniania odbiega daleko od rozumienia «pamiątki» w świecie zachodnim...” Dziś termin pamiątka stał się powszechnie przyjętym terminem teologicznym usankcjonowanym w odniesieniu do Eucharystii przez Katechizm Kościoła Katolickiego – zob. KKK 1362-1366, gdzie jest stosowany jako synonim liturgicznego terminu *anamneza* – zob. szczególnie KKK 1362.

¹⁵ Por. L. BOUYER, *Eucharistie. Théologie et spiritualité de la prière eucharistique*, Tournai 1968², s. 177.

sycznym dziele *Die Abendmahls Worte Jesu* (1935¹, 1967⁴)¹⁶, gdzie wskazywał na rangę – odczytywanego w świetle tradycji żydowskiej – pojęcia pamiętki dla interpretacji słów ustanowienia Eucharystii. Teolog z Taizé przyjął jednak zupełnie inną metodę teologicznej prezentacji zagadnienia. O ile Jeremias swoje dzieło zogniskował na egzegezie Jezusowych słów ustanowienia Eucharystii i niejako przy okazji tej egzegezy eksponuje i tłumaczy w kategoriach teologii biblijnej pojęcie pamiętki przez pryzmat żydowskiego *zikkaron*, to Thurian skupił się wyłącznie na samym pojęciu i ukazał je w szerokiej perspektywie historycznej, koncentrując się na jego znaczeniu dla rozumienia Eucharystii jako ofiary, by w ten sposób, posługując się danymi biblijnymi, zaproponować drogę rozwiązania tej fundamentalnej kontrowersji katolicko-protestanckiej¹⁷.

Podstawowym kluczem hermeneutycznym w badaniach Thuriana jest umieszczenie polecenia Jezusa: „To czyńcie na moją pamiętkę” w kontekście liturgicznej tradycji starotestamentalnej, a zwłaszcza paschalnej, czego przesłanką są relacje Ewangelii synoptycznych opisujące Ostatnią Wieczerzę jako ucztę paschalną¹⁸. Ukazując w pierwszej części swojej książki rozumienie przez Żydów pojęcia pamiętki-*zikkaron* jako doświadczanie aktualizacji dokonanego w historii zbawczego działania Boga w rycie uczyty paschalnej¹⁹, wykazał, że to pojęcie – właśnie tak rozumiane – jest zasadniczym punktem odniesienia, do jakiego nawiązuje Jezus, wypowiadając podczas Ostatniej Wieczerzy swoje polecenie powtarzania rytu eucharystycznego „na moją pamiętkę (*anamnesis*)”. Uzasadnienie tej tezy pogłębił przez szczegółową analizę biblijną stosowania pojęcia *zikkaron* w kulcie ofiarnym i liturgii Starego Testamentu oraz w modlitwach tradycji judaistycznej, gdzie idea pamiętki jest głęboko zakorzeniona, wręcz fundamentalna, i odnajdujemy ją począwszy od Pięcioksięgu aż po czasy już bliskie Jezusowi²⁰.

¹⁶ Jeremias stale rozbudowywał swoje dzieło aż do ostatniego wydania z 1967 r. – J. JEREMIAS, *Die Abendmahls Worte Jesu*, Göttingen 1967⁴. Zob. M. THURIAN, *L'eucharistie*, dz. cyt., s. 23, przypis 1, gdzie wskazuje także na badania F. Leenhardta i L. Bouyera. Por. J. RÄTZINGER, dz. cyt., s. 78.

¹⁷ M. THURIAN, *L'eucharistie*, dz. cyt., s. 19. Por. A. GERKEN, dz. cyt., s. 187.

¹⁸ M. THURIAN, *L'eucharistie*, dz. cyt., s. 23. Por. B. PITRE, *Jesus and the Jewish Roots of the Eucharist*, New York 2011, s. 50.

¹⁹ Pascha jako święto – ryt liturgiczny była i jest dla Żydów pamiętką w znaczeniu uobecnienia zbawczego wydarzenia Wjścia, konstytutywną dla ich religii – zob. Wj 12,14: „Dzień ten będzie dla was dniem pamiętnym (le-zikkaron) i obchodzić go będziecie jako święto dla uczczenia Pana. Po wszystkie pokolenia – na zawsze w tym dniu będziecie obchodzić święto”. Por. M. THURIAN, *L'eucharistie*, dz. cyt., s. 20, 24, 37, 43; D.E. STERN, dz. cyt., s. 7.

²⁰ Por. F. MUSSNER, *Traktat o Żydach*, Warszawa 1993, s. 167: „Nie zrozumie się jednak Boga Izraela, kultu i świąt w Izraelu, dziejów Izraela ani istoty historii zbawienia, jeżeli nie weźmie się pod uwagę roli, jaką pełni ‘wspominanie’ w myśli biblijnej i judaistycznej. Nic dziwnego więc, że teolodzy skierowali swą uwagę na ‘pamięć’, ‘wspominanie’, na hebrajski

Druga część dzieła Teologa z Taizé zawiera analizę danych nowotestamentalnych. Tutaj Thurian rozpoczął swoje badania od prześledzenia znaczenia miejsc zawierających słowo pamiętka (*anamnesis* i jego synonim *mne-mosynon*²¹), znajdujących się poza relacjami o ustanowieniu Eucharystii, by wykazać, że pojęcie to w Nowym Testamencie zachowuje sens starotestamentalnego *zikkaron*. Kluczowe znaczenie teologiczne i ekumeniczne posiada tu interpretacja fragmentów Listu do Hebrajczyków mówiących o ofierze Chrystusa dokonanej „raz na zawsze”, które Teolog z Taizé powiązał z wiecznym wstawiennictwem Chrystusa Zmartwychwstałego w niebie i biblijną koncepcją pamiętki. Ten fragment jego analizy jest niezwykle istotny, gdyż właśnie spór wokół rozumienia słowa *ephapax* – „raz na zawsze”, wyrażającego unikalny i ostateczny charakter ofiary Chrystusa na krzyżu, był fundamentem reformacyjnej kontrowersji odnośnie do Eucharystii jako ofiary²². Następnie przeprowadził on szczegółową egzegezę słów ustanowienia, w którą jednocześnie wprowadził liczne nawiązania zarówno do tradycji żydowskiej, jak i praktyki liturgii eucharystycznej w szerokiej panoramie od relacji patrystycznych po modlitwy eucharystyczne Wschodu i Zachodu, odwołując się szczególnie często do Kanonu Rzymskiego. Chciał w ten sposób, z jednej strony, pokazać żydowskie tło Eucharystii, a tym samym wpisać w jej rozumienie żydowską koncepcję pamiętki-*zikkaron*; z drugiej zaś strony kontynuację tej idei w chrześcijańskiej anamnezie liturgicznej, przy jednoczesnym wskazaniu jej powiązania z ofiarniczym wymiarem Eucharystii. Dla Thuriana Eucharystia jako pamiętka (*mémorial*) Jezusa to przede wszystkim, podobnie jak żydowska Pascha, akt liturgiczny uobecniający Pana i Jego zbawcze dzieło w celebrującej pamiętkę wspólnocie. Akt ten jednak, w odróżnieniu od Paschy żydowskiej, jest także pamiętką wobec Ojca jedynej ofiary Syna, który jako Arcykapłan wstawia się w niebie przedkładając Ojcu swoją ofiarę, czyli stale ją aktualizuje w wieczności. Inaczej mówiąc, ponieważ ofiara Chrystusa jest w wieczności przedstawiana przez Niego Ojcu w niebieskim sanktuarium, to dzięki temu transcenduje ona czas²³. Nie jest to już więc tylko

rdzeń *zkr*”; D.E. STERN, dz. cyt., s. 1: „The command to remember is central to the Jewish tradition”; G. VON RAD, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1986, s. 194.

²¹ M. THURIAN, *L'eucharistie*, dz. cyt., s. 29-31. Por. H. FOX, dz. cyt., s. 117-120.

²² M. THURIAN, *L'eucharistie*, dz. cyt., s. 143-150. Zob. też: tenże, *Aux sources de l'Église. Tradition et renouveau dans l'Esprit*, Taizé 1977, s. 151-152; tenże, *Tożsamość kapłana*, dz. cyt., s. 54; F. MAX DE TAIZÉ, dz. cyt., s. 35. Por. H. JORISSEN, *Messopfer*, w: *Lexikon der Ökumene und Konfessionskunde*, wyd. W. Thönissen, Freiburg i. Br. 2007, k. 862-863.

²³ Por. J. RATZINGER, *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*, Kraków 2005, s. 203: „[Liturgia] Jest wstąpieniem w odwieczne dokonującą się liturgię niebios. Liturgia ziemską jest liturgią wyłącznie dlatego, że włącza się ona w to, co już się dzieje i co ją przewyższa”.

rytualne wspomnianie faktu zbawczego z historii, ale coś dużo więcej – kultyczne uobecnienie tej jedynej ofiary, mające pełną gwarancję skuteczności pochodzącej od samego Jezusa na mocy polecenia czynienia Jego pamiętki. To oryginalne ujęcie rozumienia pamiętki ustanowionej przez Jezusa, gdzie w nawiązaniu do starotestamentalnego wzorca pamiętki-*zikkaron*, pamiętka eucharystyczna posiada trzy płaszczyzny i jest zarówno: pamiętką (anamnezą liturgiczną) – „przypomnieniem” nam o Jezusie i Jego dziele, naszym przypominaniem się przed Ojcem oraz wstawiennictwem Syna przed Ojcem za nami. Tak więc celebrowanie eucharystyczne jako pamiętka i proklamacja ofiary Chrystusa jest nie tylko realnym udziałem w niej wiernych, ale i włączeniem we wstawiennictwo-pamiętkę Jezusa przed Ojcem w niebie. To odniesienie do liturgii niebieskiej ukazuje również, że Eucharystia jako pamiętka jest nie tylko sakramentalnym uobecnieniem dzieła zbawczego z przeszłości, ale i jego przyszłego dopełnienia eschatologicznego²⁴. W ten sposób na bazie biblijnej argumentacji M. Thurian dokonuje teologicznej konkluzji swojego dzieła, gdzie na podstawie przedstawionej biblijnej koncepcji pamiętki wskazuje na możliwość mówienia o Eucharystii jako sakramencie ofiary Chrystusa, w kontekście trwającego od czasu Reformacji sporu katolicko-protestanckiego o mszę jako ofiarę²⁵.

3. Znaczenie biblijnej koncepcji pamiętki (anamnezy) w *Dokumencie z Limy* (BEM)

Temat anamnezy w pracach Komisji „Wiara i Ustrój” pojawił się po raz pierwszy na jej powojennym zjeździe w Lund (1952), gdzie na szerszą skalę podjęto trudne zagadnienie ofiarniczego wymiaru Wieczery Pańskiej. Wśród proponowanych rozwiązań problemu pojawiło się wystąpienie szkockiego teologa T. F. Torrance’a, który – wychodząc z Pawłowej relacji o ustanowieniu Eucharystii – przedstawił koncepcję anamnezy jako „sakramentalnej pamięci”, która z jednej strony jest aktem Kościoła proklamującego wspomnianą w Uczcie Pana ofiarę Chrystusa, a z drugiej dziełem Ducha Świętego, który zgodnie z obietnicą zawartą w J 14, 26, wspomnianą rzeczywistość czyni teraźniejszą. Ten pneumatologiczny wymiar anamnezy nadaje

²⁴ M. THURIAN, *L'eucharistie*, dz. cyt., s. 39-40, 175-177, 221-226. Por. A. GERKEN, dz. cyt., s. 38-42; H. FOX, dz. cyt., s. 126-128.

²⁵ Syntezę koncepcji pamiętki w odniesieniu do rozumienia Eucharystii jako ofiary zawiera artykuł tegoż autora pisany już z późniejszej perspektywy współtworzenia uzgodnienia o Eucharystii w *Dokumencie z Limy* – M. THURIAN, *The eucharistic memorial, sacrifice of praise and supplication*, w: *Ecumenical perspectives on baptism, eucharist and ministry*, wyd. M. Thurian, Geneva 1985³, s. 90-103. Jeszcze bardziej zwarta jego synteza w tym względzie zob. M. THURIAN, J. KLINGER, J. DE BACIOCCHI, dz. cyt., s. 26-27.

jej obiektywny charakter i na tej zasadzie możemy mówić, że Wieczera Pańska jest ofiarą²⁶. Na czwartej światowej konferencji w Montrealu (1963) powrócono do tematu anamnezy, jednak końcowy raport z tego spotkania raczej osłabił przedstawioną pierwotnie w Lund koncepcję anamnezy sakramentalnej i zatrzymał się na pozycji bliższej klasycznemu podejściu protestanckiemu, traktującemu ją jako akt czysto wspomnieniowy przeszłego wydarzenia zbawczego²⁷. Lecz następne lata prac Komisji, pod wyraźnym wpływem jej prawosławnych uczestników, przyniosły istotne poszerzenie interpretacji roli anamnezy w Eucharystii, poprzez sięgnięcie do źródeł liturgii starochrześcijańskich oraz powrót do jej biblijnego i patrystycznego rozumienia. Ponadto, o ile dotąd inspiracją teologiczną w tych poszukiwaniach Komisji były głównie dzieła O. Casela i przedstawione w Lund stanowisko Torrance'a, to nowym impulsem stały się badania J. Betza nad rozumieniem anamnezy w patrystyce greckiej oraz biblijna koncepcja pamiętki J. Jeremiasa oparta na funkcjonowaniu tego pojęcia w Starym Testamencie i judaizmie. Jednak największy wpływ na dalsze kształtowanie się poglądów Komisji w jej ustaleniach dotyczących anamnetycznego, a przede wszystkim ofiarnego wymiaru Eucharystii, miały zaprezentowane powyżej tezy M. Thuriana zawarte w jego książce: *L'eucharistie. Mémorial du Seigneur. Sacrifice d'action de grâce et d'intercession*. To właśnie Thurian, jako aktywny współtwórca od r. 1970 dokumentów Komisji „Wiara i Ustrój”, swoją koncepcją pamiętki, rozumianej w sensie hebrajskiego *zikkaron*, w sposób bardzo znaczący wpłynął na osiągnięcie w nich zbliżenia w zakresie ofiarniczego wymiaru Eucharystii²⁸, a ślady jego idei widać wyraźnie wszędzie tam, gdzie dokumenty te mówią o pamiętce i anamnezie. Prezentacja tego zarysu historii pojęcia anamnezy w pracach Komisji pomaga nam zrozumieć tło inspiracji, prowadzących do istotnego w historii ekumenizmu dowartościowania jego znaczenia w ustaleniu o Eucharystii *Dokumentu z Akry*, który stał się właściwie ostatnim szkicem – dokumentem roboczym do wypracowania ostatecznej wersji uzgodnienia przyjętego w Limie w postaci BEM²⁹.

²⁶ G.K. SCHÄFER, *Eucharistie im ökumenischen Kontext. Zur Diskussion um das Herrenmahl in Glauben und Kirchenverfassung von Lausanne 1927 bis Lima 1992*, Göttingen 1988, s. 91-92. Por. G. HUNSINGER, dz. cyt., s. 149-156.

²⁷ G.K. SCHÄFER, dz. cyt., s. 143, 154. Por. M. THURIAN, J. KLINGER, J. DE BACIOCCHI, dz. cyt., s. 24-26.

²⁸ G. WAINWRIGHT, *The Eucharistic Dynamic of BEM*, w: BEM at 25. Critical insights into a continuing legacy, wyd. T.F. Best and T. Grzelidze, Geneva 2007, s. 52; G.K. SCHÄFER, dz. cyt., s. 175. Na temat wpływu Thuriana na samą metodę pracy w Komisji „Wiara i Ustrój” zob. szerzej – E. HÖNIG, *Die Eucharistie als Opfer nach den neueren ökumenischen Erklärungen*, Paderborn 1989, s. 191-192, 215.

²⁹ Zob. szerzej G.K. SCHÄFER, dz. cyt., s. 167-176. Por. *Baptism, Eucharist & Ministry 1982-1990. Report on the Process and Responses*, Geneva 1992², s. 7-9.

Podczas konferencji w Akrze (1974) Komisja „Wiara i Ustrój” przyjęła tekst uzgodnienia zatytułowanego: *Jeden chrzest, jedna Eucharystia i wzajemnie uznane posługiwanie*³⁰. W części poświęconej Eucharystii termin pamiątka (anamneza) należy do kluczowych i pojawia się w dokumencie wielokrotnie w różnych kontekstach³¹. Już we wstępie zaznacza się, że pamiątki nie można rozumieć jako przedłużenia czy powtórzeń jedyne go wydarzenia zbawczego dokonane go przez Chrystusa³². Najważniejsza eksplikacja zastosowania tego pojęcia wobec Eucharystii pojawia się w punkcie 8. Najpierw stwierdza się tu, że Chrystus ustanowił sakrament Eucharystii jako pamiątkę (*anamnesis*) i jest w niej obecny ze wszystkim, czego dokonał dla naszego zbawienia, poczynając od Wcielenia, poprzez nauczanie i służbę, po całe misterium paschalne – cierpienie, ofiarę, zmartwychwstanie, wniebowstąpienie i zesłanie Ducha Świętego, a także daje nam w niej przedsmak Paruzji. W tym sensie anamneza, która dokonuje się w celebracji Kościoła, jest reprezentacją i antycypacją. Tak rozumiana anamneza nie jest więc tylko przypomnieniem wydarzenia z przeszłości, ale „skutecznym głoszeniem przez Kościół wielkich czynów Boga”³³. W takim kontekście podkreśla się tu także związek anamnezy z epiklezą³⁴. Jednak jeśli chodzi o koncepcję ofiary eucharystycznej, to ogranicza się ją w tym uzgodnieniu jedynie do ofiary pochwalnej³⁵ i ofiary będącej wyrazem oddania wiernych Bogu w codziennym życiu, dokonującej się w łączności z ofiarą Chrystusa³⁶. Wobec braku głębszego konsensusu w tym zagadnieniu dokument zaleca przemyślenie na nowo historycznych kontrowersji wokół interpretacji pojęcia ofiary przez pryzmat nakreślonej tu koncepcji pamiątki zastosowanej w objaśnieniu nauki o Eucharystii³⁷.

Przyjęty przez Komisję „Wiara i Ustrój” podczas Konferencji w Limie w 1982 r. dokument: *Chrzest, Eucharystia, posługiwanie duchowne* (BEM)³⁸ idzie znacznie dalej w swojej części dotyczącej rozumienia Eucharystii, choć

³⁰ Tekst polski: KOMISJA „WIARA I USTRÓJ” ŚWIATOWEJ RADY KOŚCIOŁÓW, *Jeden chrzest, jedna Eucharystia i wzajemnie uznane posługiwanie. Dokument Komisji „Wiara i Ustrój”, Akra 1974*, „Życie i Myśl” 1/1981(319), s. 82-107 (dalej jako Akra E – tzn. część dotycząca Eucharystii mająca własną numerację).

³¹ Zob. Akra E 1, 8, 9, 10, 13, 14, 24, 28.

³² Akra E 1.

³³ Akra E 8.

³⁴ Akra E 14.

³⁵ Akra E 7.

³⁶ Akra E 11.

³⁷ Akra E 12. Por. G.K. SCHÄFER, dz. cyt., s. 197-200.

³⁸ Tekst polski: KOMISJA „WIARA I USTRÓJ” ŚWIATOWEJ RADY KOŚCIOŁÓW, *Chrzest, Eucharystia, posługiwanie duchowne. Tekst „Dokumentu z Limy”(1982)*, w: *Chrzest, Eucharystia, posługiwanie duchowne. Dokument z Limy 1982*. Tekst i komentarze, red. W. Hryniewicz, S.J. Koza, Lublin 1989, s. 15-63 (dalej jako Lima E – tzn. część dotycząca Eucharystii mająca własną numerację).

jego konstrukcję oparto właśnie na schemacie *Dokumentu z Akry*, przepracowując jednak znacząco jego treść, uwzględniając jednocześnie osiągnięcia dotychczasowych dialogów bilateralnych w tej dziedzinie³⁹. Nowością w metodzie konstrukcji dokumentu jest umieszczenie przy najtrudniejszych punktach dialogu obok tekstu zasadniczego, ukazującego najistotniejsze punkty zbieżności teologicznej, także komentarzy wskazujących na przewyżnione różnice historyczne albo sygnalizujących kontrowersje wymagające dalszych wyjaśnień⁴⁰.

Analizując treść tego dokumentu w zakresie nauki o Eucharystii, wskażemy przede wszystkim na istotnie nowe elementy pogłębiające ujęcie pamiętki w kontekście zagadnienia ofiary eucharystycznej wobec zapisów *Dokumentu z Akry*. I tak: warto zwrócić uwagę, że już w pierwszej części BEM, poświęconej samemu ustanowieniu Eucharystii dużo mocniej – poprzez uwypuklenie paschalnego charakteru Ostatniej Wieczerzy – powiązano pamiętkę (*anamnesis*) wyrażoną w słowach ustanowienia wypowiedzianych przez Jezusa z pamiętką przeżywaną przez Żydów w posiłku paschalnym. Rozwijając ten wątek, podkreślono także, że w zamiarze Jezusa Ostatnia Wieczerza miała charakter uczytu liturgicznej zawierającej słowa i gesty symboliczne, co w konsekwencji nakazuje traktować Eucharystię jako ucztę sakramentalną⁴¹. Dalej następuje centralna część poświęcona znaczeniu Eucharystii, gdzie analizuje się ją wielopłaszczyznowo, przy czym najszerzej prezentowany jest tu właśnie aspekt Eucharystii jako anamnezy (pamiętki) Chrystusa. Idea anamnezy stanowi tu jakby ogniskową, w której zbiegają się główne linie misterium eucharystycznego⁴². To, co w tym zakresie *Dokument z Akry* ujmował w sześciu punktach, *Dokument z Limy* przedstawia w dziewięciu. Szczególnie istotne jest tu przeformułowanie punktu 8. *Dokumentu z Akry*, definiującego pojęcie anamnezy w odniesieniu do Eucharystii, które BEM prezentuje znacznie precyzyjniej w punktach 5-7. Przede wszystkim Eucharystia jako pamiętka Chrystusa ukrzyżowanego i zmartwychwstałego nazwana jest tu wyraźnie „żywym i skutecznym znakiem Jego ofiary, dokonanej raz na zawsze na krzyżu i ustawicznie

³⁹ Warto zauważyć, że już *Dokument z Akry* czerpał inspiracje z dokumentu Grupy z Dombes: *Ku tej samej wierze eucharystycznej?* (1971 r.), którego współautorem był również Max Thurian – zob. E. HÖNIG, dz. cyt., s. 49; B. SESBOÛÉ, *Pour une théologie œcuménique*, dz. cyt., s. 44-45, 195-197.

⁴⁰ Zob. szerzej G.K. SCHÄFER, dz. cyt., s. 224-227.

⁴¹ Lima E 1. Por. J. BOROWIEC, *Eucharystia w dialogu ekumenicznym*, w: *Eucharystia źródłem życia*, red. S. Grzybek, Kraków 1987, s. 161-162; G.K. SCHÄFER, dz. cyt., s. 227-230.

⁴² Por. J.M.R. TILLARD, *The eucharist, gift of God*, w: *Ecumenical perspectives on baptism, eucharist and ministry*, wyd. M. Thurian, Geneva 1985³, s. 104-118, gdzie autor rozwija tę myśl prezentując główne idee myślenia o Eucharystii w BEM w kontekście różnych tradycji kościelnych.

działającej dla dobra całej ludzkości⁴³. Akcentuje się tu też ściśle powiązanie tak rozumianej pamiątki z akcją liturgiczną: „biblijna idea pamiątki zastosowana do Eucharystii odnosi się do tej właśnie skuteczności dzieła Bożego, kiedy jest ono sprawowane w liturgii⁴⁴. Później ten organiczny związek anamnezy z liturgią znajduje swoje odzwierciedlenie w części dokumentu poświęconej samej celebracji Eucharystii⁴⁵, a przede wszystkim w opracowanej specjalnie właśnie przez Maxa Thuriana eucharystycznej „Liturgii z Limy”, będącej wyrazem liturgicznej konkretyzacji tego teologicznego ustalenia⁴⁶. Punkty 6 i 7 odtwarzają pozostałą treść punktu 8. *Dokumentu z Akry*, kładąc nacisk na to, że anamneza jako obiektywny akt liturgiczny, w którym działa Chrystus poprzez celebrację Kościoła, jest zarówno uobecnieniem (*representation*), jak i antycypacją, co w tym znaczeniu czyni ją skuteczną proklamacją wielkich dzieł Bożych. Ta skuteczność anamnezy wynika z powiązania jej z epiklezą⁴⁷.

W zakresie podjętego tu tematu najważniejsze *novum*, wobec treści *Dokumentu z Akry*, przynosi punkt 8. BEM przez rozwinięcie myśli, zawartej w punkcie 5., wiążącej pamiątkę z ofiarą. Tu jeszcze bardziej bezpośrednio wyrażony jest ofiarny charakter Eucharystii przez połączenie jej wymiaru sakramentalnego z ofiarnym: „Eucharystia jest sakramentem jedynej ofiary Chrystusa, który zawsze żyje, aby wstawiać się za nami⁴⁸. Należy to dobitnie zaznaczyć, że jest to zupełnie nowe stwierdzenie, poszerzające dotychczasowe ujęcie ofiary eucharystycznej przedstawione w *Dokumencie z Akry*⁴⁹. Eucharystia jest sakramentem jedynej ofiary Chrystusa, bo jest pamiątką, a nie powtórzeniem czy przedłużeniem, Jego jedynej dzieła zbawczego. Przy czym, co należy zauważyć, autorzy dokumentu w tym punkcie wyraźnie akcentują wątek wstawiennictwa: „uobecnienie i antycypacja wyrażają się w dziękczynieniu i wstawiennictwie”; „w dziękczynieniu i wstawiennictwie Kościół jednoczy się z Synem, swoim wielkim Arcykapłanem i Orędownikiem”; „w pamiątce Eucharystii zanoszą Kościół swe wstawiennictwo we wspólnocie z Chrystusem, naszym wielkim Arcykapłanem⁵⁰. Sens tego zabiegu tłumaczy nam komentarz do tego punktu, w którym wyjaśnia się, że: „W świetle zna-

⁴³ Lima E 5.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Lima E 27.

⁴⁶ Szersze omówienie teologii „Liturgii z Limy” zob. M. THURIAN, *The Lima Liturgy. Origin, Intention and Structure*, w: *Eucharistic Worship in Ecumenical Contexts. The Lima Liturgy – and Beyond*, wyd. T.F. Best i D. Heller, Geneva 1998, s. 14-21. Szerzej nt. znaczenia „Liturgii z Limy” dla interpretacji *Dokumentu z Limy* – zob. E. HÖNIG, dz. cyt., s. 212-214.

⁴⁷ Por. J. BOROWIEC, dz. cyt., s. 163-164. Zob. Lima E 14.

⁴⁸ Lima E 8. Por. G.K. SCHÄFER, dz. cyt., s. 243.

⁴⁹ Lima E 4 i 10. Por. Akra E 7 i 11.

⁵⁰ Lima E 8.

czenia Eucharystii jako wstawiennictwa można zrozumieć określenia Eucharystii jako ‘ofiary przeblagalnej’ w teologii katolickiej. Rozumie się przez to, że istnieje tylko jedno przeblaganie zawarte w jedynej ofierze krzyża, działającej w Eucharystii oraz przedstawionej Ojcu we wstawiennictwie Chrystusa i Kościoła za całą ludzkość⁵¹. Drogę do takiego rozwiązania otwiera właśnie zastosowanie biblijnej koncepcji pamiątki wobec Eucharystii, pozwalające traktować ją jako sakramentalne uobecnienie jedynej ofiary Krzyża. Tekst komentarza pozostawia jednak tę kwestię otwartą i jedynie zachęca uczestników dialogu do zrewidowania w tym zakresie swojego podejścia do tematu ofiary, co pokazuje nam granice uzyskanej zgodności w zakresie ofiarniczego charakteru Eucharystii⁵².

Czytając te wszystkie stwierdzenia *Dokumentu z Limy* mamy nieodparte wrażenie, że większość z nich znamy już z lektury dzieła Thuriana: *L'eucharistie. Mémorial du Seigneur. Sacrifice d'action de grâce et d'intercession*, ale nie wolno nam zapominać, że to właśnie Teolog z Taizé był przewodniczącym stałej Komisji redagującej ten dokument⁵³.

4. Podsumowanie – koncepcja pamiątki w teologii Eucharystii z perspektywy 30 lat recepcji *Dokumentu z Limy*

Dokument z Limy po jego publikacji został przyjęty entuzjastycznie na całym świecie. Większość Kościołów i Wspólnot chrześcijańskich odpowiedziało na apel jego autorów o przedstawienie swojego oficjalnego stanowiska wobec tekstu tego uzgodnienia. Skalę znaczenia tego dokumentu prezentuje już choćby sama objętość przedstawionych stanowisk, których teksty zebrane zostały aż w sześciu tomach⁵⁴. Jest to także konkretny wymiar oficjalnej recepcji tego uzgodnienia przez Kościoły.

W najtrudniejszym aspekcie nauki o Eucharystii, czyli jej ofiarnym charakterze, jak wynika z zebranych odpowiedzi, rozbieżności są jeszcze relatywnie spore. Widać wyraźnie, że wiele Wspólnot protestanckich ciągle jeszcze ma duże opory, by zaakceptować wprost pogląd, że Eucharystia jest ofiarą w pełnym sensie tego pojęcia. Sugerują to już zapisy przyjęte w punktach 5. i 8. BEM, które zatrzymują się na pozycji preferującej przekonanie,

⁵¹ Lima E, Komentarz do 8.

⁵² Tamże. Szerzej zob. E. HÖNIG, dz. cyt., s. 204-207. Por. A. BIRMELE, *Théologie. Voix protestante*, w: *Eucharistia. Encyclopédie de l'Eucharistie*, red. M. Brouard, Paris 2004, s. 485-486.

⁵³ Por. H. VORGRIMLER, dz. cyt., s. 216 – zwłaszcza przypis 107; K.W. IRWIN, *Models of the Eucharist*, New York/Mahwah 2005, s. 139-140.

⁵⁴ M. THURIAN (wyd.), *Churches Respond to BEM*, t. 1-6, Geneva 1986-88.

że Eucharystią jako sakrament ofiary jest skutecznym znakiem własnej ofiary Chrystusa i jej widzialną pamiątką. Dla Kościoła katolickiego – według jego oficjalnego stanowiska opublikowanego w lipcu 1987 r. – uzgodnienie zawarte w BEM oddaje jego naukę o tożsamości między ofiarą Krzyża a Eucharystią, jednak katolicka nauka o Eucharystii jako ofercie idzie dalej i uznaje Eucharystię *explicite* za autentyczną ofiarę sakramentalną, która uobecnia ofiarę krzyżową Chrystusa, a sugestie zaproponowane tutaj, by poprzez ideę wstawiennictwa wytłumaczyć trydencką naukę o mszy jako ofercie przebłagalnej, uznaje się za wysoce niewystarczające⁵⁵. Choć uzyskany poziom konwergencji w tej dziedzinie jest tu wciąż niedoskonały, co potwierdzają oceny tego dokumentu wyrażone przez poszczególne Kościoły, to jednak nakreślona w *Dokumencie z Limy* anamnetyczna perspektywa wyjaśnienia problemu ofiarniczego charakteru Eucharystii, oparta na koncepcji pamiątki wprowadzonej do prac Komisji „Wiara i Ustrój” przez Maxa Thuriana, niesie znaczący potencjał dalszych możliwości szukania rozwiązania tej kontrowersji na tak szerokiej płaszczyźnie dialogu, jaką w wymiarze multilateralnym reprezentuje Światowa Rada Kościołów⁵⁶. Należy jeszcze raz mocno podkreślić, że w całym swoim kontekście uwzględniania stanowisk tak różnorodnych tradycji teologicznych, *Dokument z Limy* w zakresie ofiarnego wymiaru Eucharystii odniósł mimo wszystko wielki ekumeniczny sukces, zaś owocne dojście do tak istotnej konwergencji między tak licznymi partnerami dialogu było możliwie jedynie dzięki zastosowaniu precyzyjnie ujętej biblijnej kategorii pamiątki (anamnezy).

Trzeba przyznać, że po kilkunastu latach od ukazania się, *Dokument z Limy* zaczął iść jakby nieco w zapomnienie i po pierwszej fali oficjalnej reakcji Kościołów nastąpiło wyhamowanie jego szerszej recepcji, która wyszłaby znacznie poza poziom formalnych deklaracji i przeniosłaby ekumeniczny potencjał tego uzgodnienia na poziom życia wewnątrzkościelnego. Wpłynęło na to wiele czynników, które generalnie składają się na pewne spowolnienie procesu ekumenicznego zbliżenia w ostatnim dziesięcioleciu. Jednak mimo to BEM ciągle na wielu płaszczyznach dialogu – zwłaszcza w świecie protestanckim – stanowi źródło inspiracji w zbliżeniu do realnej wspólnoty eucha-

⁵⁵ Zob. opinie poszczególnych Kościołów wobec zapisów w BEM w tym względzie zreferowane w: *Baptism, Eucharist & Ministry 1982-1990*, dz. cyt., s. 65-67. Por. A. DULLES, *The Eucharist as Sacrifice*, w: *Rediscovering the Eucharist*, wyd. R. Kereszty, New York/Mahwah 2003, s. 181-182; G.K. SCHÄFER, dz. cyt., s. 239-240, 242-243; E. HÖNIG, dz. cyt., s. 217.

⁵⁶ Por. S.C. NAPIÓRKOWSKI, *Chrzest i Eucharystia według „Dokumentu z Limy”*. W poszukiwaniu oceny katolickiej, w: *Chrzest, Eucharystia, posługiwanie duchowne. Dokument z Limy 1982*. Tekst i komentarze, red. W. Hryniewicz, S.J. Koza, Lublin 1989, s. 114-117; G. WAINWRIGHT, *Eucharist*, w: *Dictionary of the Ecumenical Movement*, red. N. Lossky i in., Geneva 2002², s. 419.

rystycznej⁵⁷. Ponadto proces recepcji należy tu widzieć w szerszej perspektywie, na dużo głębszym poziomie, zwłaszcza w odniesieniu do pojęcia pamiętki w nauce o Eucharystii. *Dokument z Limy*, ale także dokumenty ekumeniczne dialogów bilateralnych rozpowszechniły koncepcję pamiętki (anamnezy) w teologii Eucharystii różnych tradycji kościelnych. Widać to choćby na przykładzie Kościoła katolickiego, gdzie w dokumentach Soboru Watykańskiego II pojęcie pamiętki w sensie biblijnym dopiero nieśmiało przebijało się w nauce o Eucharystii (Konstytucja o świętej liturgii, nr 47)⁵⁸, a 30 lat później w Katechizmie Kościoła Katolickiego stało się podstawową kategorią wyjaśniającą Eucharystię jako ofiarę. I dziś, jak pisze kard. W. Kasper: „stosunek [celebracji Eucharystii] do historii życia Chrystusa i Jego ukrzyżowania można opisać wyłącznie przy pomocy biblijnej kategorii *memoriale* (*zikkaron; anamnesis; memoria*), współcześnie dokonującej się pamiętki”⁵⁹. Patrząc więc w szerszym kontekście, warto uświadomić sobie, że dialogi ekumeniczne stały się dla teologii zachodniej wielkim „laboratorium teologicznym” i dzięki temu są dla wszystkich uczestniczących w nich Kościołów źródłem ubogacenia teologii Eucharystii⁶⁰. Wbrew wszelkim prorokom „zimy ekumenizmu” widzimy, że jednak recepcja najważniejszych idei *Dokumentu z Limy* postępuje, a koncepcja pamiętki (anamnezy) w nim zawarta stała się swoistym dobrem wspólnym wszystkich tradycji chrześcijańskich, przez co, mimo braku pełnej jedności, zbliżyliśmy się co najmniej o krok do wspólnej Eucharystii.

Die theologische Bedeutung des Beitrags von Max Thurian zur Vorbereitung der *Lima-Erklärung* (BEM) im Bereich des eucharistischen Charakters der Anamnese (aus der Position von 30 Jahren Rezeption der Erklärung)

Max Thurian (1921-96) gehörte zu den hervorragenden ökumenischen Theologen des 20. Jahrhunderts. Als Theologe der Communauté de Taizé veröffentlichte er in den 50er und 60er Jahren eine Reihe von Büchern, die wich-

⁵⁷ Przykładem są tu Deklaracja Miśnieńska (Die Meissener Gemeinsame Feststellung, 1988) oraz Deklaracja z Porvoo (The Porvoo Common Statement, 1992) – zob. *Dokumente wachsender Übereinstimmung*, t. III 1990-2001, wyd. H. Meyer i in., Paderborn – Frankfurt am M. 2003, s. 733, 738-739, 749-750.

⁵⁸ Por. M. THURIAN, *Aux sources de l'Église*, dz. cyt., s. 148-150.

⁵⁹ W. KASPER, *Sakrament jedności. Eucharystia i Kościół*, Kielce 2005, s. 86.

⁶⁰ Por. W. HRYNIEWICZ, *Żyjemy z daru paschalnej Ofiary. Eucharystia jako Ofiara w perspektywie teologiczno-ekumenicznej*, w: *Eucharystia na ołtarzu świata*, PAT Studia, t. 14, Kraków 2006, s. 69; S.C. NAPIÓRKOWSKI, *Czego nauczyły nas dialogi ekumeniczne?*, dz. cyt., s. 155-157.

tige ökumenische Fragen berührten. Sein wichtigstes Werk ist *L'eucharistie. Mémorial du Seigneur. Sacrifice d'action de grâce et d'intercession* (dt. *Eucharistie. Einheit am Tisch des Herrn*), wo er sein Konzept des biblisch begriffenen Gedächtnisses (fr. *mémorial*) vorstellte. Dieser aus der alttestamentlichen Tradition entwickelte Begriff des Gedächtnisses (hebr. *zikkaron*) wurde für Thurian ein hermeneutischer Schlüssel zu den eucharistischen Einsetzungsworten Jesu: „Tut dies zu meinem Gedächtnis (gr. *anamnesis*)“.

Seit 1970 setzte sich Bruder Max Thurian für Forschungsarbeiten der Kommission für Glauben und Kirchenverfassung beim ÖRK ein, wo er die Lima-Erklärung (BEM) vorbereitete. Als Vorsitzender der Ständigen Redaktionskommission der Lima-Erklärung übte er sehr großen Einfluss auf deren Gestalt aus, in dem er vor allem in den Text sein Konzept des Gedächtnisses einführte, das der Schlüssel zur Lösung des Problems der Interpretation der Eucharistie als Opfer wurde. Wie die Rezeption der *Lima-Erklärung* in den letzten 30 Jahre zeigte, übt sie im Bereich der Eucharistielehre starken Einfluss auf alle christlichen Traditionen aus. Der Begriff des Gedächtnisses (hebr. *zikkaron*, gr. *anamnesis*) fand so eine beständige Position in der Theologie der Eucharistie aller christlichen Konfessionen.